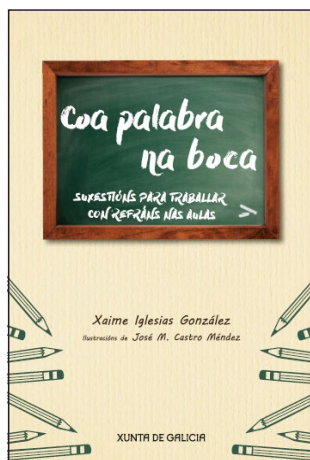


IGLESIAS GONZÁLEZ, Xaime (2019): *Coa palabra na boca. Suxestións para traballar con refráns nas aulas*. Ilustracións de José M. Castro Méndez. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia / Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades (Biblioteca Fraseolóxica). ISSN 1698-787X, 208 páxinas.



Co firme convencemento de que os refráns incorporan e reforzan crenzas, actitudes e valores comúns compartidos, Xaime Iglesias González bríndanos *Coa palabra na boca. Suxestións para traballar con refráns nas aulas*, froito da súa longa traxectoria docente en varios centros educativos galegos. A partires de propostas didácticas de diversa índole e de recolleitas de refráns que o seu alumnado escoita na casa e na contorna cotiá, o mestre-profesor vai poñendo en práctica a investigación-acción e a aprendizaxe cooperativa na aula e fóra dela. Deste xeito, contribúe á mellora progresiva da competencia léxica e sociocultural do alumnado, pois coas pescudas propicia unha práctica lingüística auténtica e significativa, redundando tamén nunha aprendizaxe integral. E é precisamente este enfoque abertamente interdisciplinario

e transversal con respecto do currículo educativo o que fai que *Coa palabra na boca. Suxestións para traballar con refráns nas aulas* supoña un chanzo importante para fomentar o uso didáctico do refraneiro nos centros de ensino.

Publicado en formato dixital no marco do proxecto de investigación Fraseoloxía Galega do Centro Ramón Piñeiro para a Investigación e Humanidades (https://www.cirp.gal/pub/docs/frase/coa_palabra_na_boca.pdf), o volume arranca co prólogo da profesora Ana Acuña da Universidade de Vigo e pecha co correspondente apartado de referencias bibliográficas. A parte central está organizada en catro capítulos que dan conta de máis de 800 refráns galegos. Os dous primeiros constitúen os prolegómenos da obra («Refráns e refraneiros» e «O refrán no ensino») e os outros dous capítulos son a súa cerna («Proposta didáctica e «Suxestións e respostas»).

O primeiro capítulo, «Refráns e refraneiros» (páxs. 13–20), supón unha breve e práctica introdución á materia, que centra a atención na orixe e definición do refrán, os trazos definidores, as variedades e estruturas. Como é ben sabido, o refrán ten unha marcada intención informativa e persuasiva e caracterízase por expresar un pensamento baseado na experiencia. É de carácter anónimo, antigo, popular e breve, con sentido completo, de forma fixa, de transmisión oral e de carácter universal e verdadeiro. Cunha estrutura xeralmente bimembre de *presentación + termo*, os refráns botan man de distintos tipos de rima, métrica e ritmo que facilitan a súa memorización e garanten a súa perdurabilidade. Tamén fan uso de varios recursos estilísticos de tipo semántico (comparacións, metonimias, hipérbolos, metáforas e ironías) e de tipo fónico-gramatical (repeticións, anáforas, aliteracións, paralelismos e hipérbatos), que os converten en verdadeiras «xoias lingüísticas» (páx. 21) e «arsenal de intelixencia práctica e fresca imaxinación» (páx. 15).

O autor recolle a distinción dos refráns en dous grandes grupos: os refráns de alcance xeral (que se refiren a temas de tipo universal, como amor, amizade, bondade, xustiza etc.) e os refráns de alcance limitado (como os temporais e meteorolóxicos, laborais, supersticiosos, pexorativos, xeográficos e históricos). Despois de aludir ás distintas fontes documentais nas que aparecen os refráns galegos ao longo da historia e as distintas compilacións levadas a cabo nos séculos XVIII e XIX, e en especial no século XX, o capítulo remata instándonos a non esquecer a importante contribución paremiolóxica de Vicente Llopiz Méndez (1896-1965), «que nos legou unha colección inédita de máis de corenta mil refráns» (páx. 19).

O segundo capítulo, «O refrán no ensino» (páxs. 21–24), fai fincapé na importancia dos refráns como indicadores de competencia lingüística, fonte de coñecemento e recurso docente de transversalidade curricular. Como presentan un uso menor na oralidade actual debido aos novos modos de comunicación e transmisión do coñecemento, os refráns precisan dunha presenza máis explícita na planificación do ensino, a fin de permitirmos «achegar o alumnado a certos coñecementos desde unha óptica peculiar galega que posibilita arraigar a aprendizaxe ao Medio [...], coñecer e valorar tanto a contorna das crianzas como a realidade socio-cultural das persoas que nela habitan» (páx. 23). Así, o autor establece como obxectivos educativos salientables do uso dos refráns nas aulas os seguintes (páx. 24): promover a recollida de refráns por parte do alumnado e reforzar o diálogo interxeracional; pór en valor o material recollido como patrimonio cultural e favorecer o desenvolvemento do espírito crítico; elaborar corpus de refráns, analízalos, clasifícalos e deseñar actividades de práctica e aprendizaxe; divulgar os resultados do traballo a modo de contribución á cultura galega en xeral e á comunidade do alumnado máis en particular; contribuír á aprendizaxe significativa da comprensión e expresión orais da lingua galega; e achegar o alumnado a «nosa literatura popular de tradición oral» por ser mostra auténtica de idiosincrasia e identidade.

O terceiro capítulo, «Proposta didáctica» (páxs. 25–164), miolo propiamente dito da obra, está dividido en dúas partes que se complementan: «Actividades xerais» e «Actividades por etapas». As primeiras están a dispor dos docentes para a escolla e adaptación en función das súas necesidades de aula e as segundas están dirixidas maiormente aos ciclos de educación infantil, primaria e secundaria. Todas elas perseguen o mesmo obxectivo de ampliar e consolidar a competencia paremiolóxica de quen as traballa.

O primeiro apartado, «Actividades xerais», emprega máis dun cento de exercicios prácticos organizados en oito apartados: 1) «Recollida de refráns»; 2) «Traballando cun refrán»; 3) «Reciclaxe de refráns»; 4) «Significado e uso dos refráns»; 5) «Algunhas características dos refráns»; 6) «Orixe e universalidade dos refráns»; 7) «Os refráns nas clases de Lingua»; e 8) «Os refráns noutras áreas do currículo». Os exercicios achegados son de carácter oral e/ou escrito, e pódense resolver de xeito individualizado, por parellas, en equipo, dentro da aula e fóra dela. Abranguen unha grande e prolífica variedade de tarefas que redundan na motivación e implicación do alumnado, cara unha formación integral en estratexias de coñecemento e actuación. Destacan as actividades de observación da forma e do significado, de recoñecemento, de análise, de reflexión, de explicación, de

síntese, de consulta e investigación, de clasificación, de selección, de combinación, de substitución, de reformulación, de creación, de relación (semellanza e contraste con outros refráns e con outras linguas), de debate e confrontación de opinións. Hai actividades que atenden tamén ao sentido literal e ao metafórico, á complexidade formal e aos distintos recursos estilísticos empregados, así como as distintas fontes de procedencia dos refráns.

Para ilustrar a universalidade do refraneiro o autor deléitanos coa presenza de refráns latinos, casteláns, cataláns, franceses, ingleses e portugueses, así como coas transcripcións de refráns en linguas máis distantes como o árabe, o armenio ou o chinés. Esta ponte cara outras linguas pon en valor a diversidade lingüística como base sólida para a consecución dunha competencia plurilingüe e intercultural que tamén debe estar presente no currículo educativo. Indo máis lonxe, e co ánimo de desenvolver o espírito crítico (páxs. 43 e 172), o autor propón reflexionar, por exemplo, sobre refráns que vulneran a igualdade de dereitos entre home e muller (*A muller e a troita pérdense pola boca; A dona na casa, o home no traballo*); refráns deterministas (*Que queira que non queira, o burro ha de ir á feira; O que nace para burro, non chega a cabalo*); supersticiosos (*Ao mal encontro, faille a figa; Cando a galiña canta coma o galo, a morte está no tellado*); materialistas (*O que non herda, non medra; Home rico, coa fama casa o fillo*); pexorativos (*Home pequeno, fol de veneno; Falou a vaca e dixo: ¡Muu!*); desconfiados (*Desconfía e acertarás; Cando o río sona, auga leva*); e obsoletos (*Poñámonos gordos, que o comer é todo; Ave de paso, fungueirazo!*).

O segundo apartado, «Actividades por etapas», achéganos máis de duascenas actividades agrupadas por períodos educativos e unidades temáticas: educación infantil (4 unidades), educación primaria (10 unidades) e educación secundaria (8 unidades). Todas as actividades están aloxadas en fichas (hai un total de 64) que van acompañadas cadansúa con indicacións didácticas e presentan un deseño moi versátil que facilita a impresión en papel e o uso directo na aula. Cómpre salientar que estas fichas están enriquecidas conceptual e visualmente cos magníficos debuxos de José M. Castro Méndez, que responden moi atinadamente aos contextos temáticos tratados.

Polo que se refire á etapa de educación infantil, as unidades correspondentes traballan cos refráns *O que non ten cabeza ten pés; A cada paxariño gústalle o seu niño; O que ten boca vai a Roma*; e a fórmula rutineira *aprende cachola que estamos na escola*. Con respecto á etapa de educación primaria, dividida en tres ciclos (de dous cursos cadanseu), as unidades arrancan cun refrán ao que se lle vencellan actividades con outros refráns máis o menos equivalentes. Así, os cursos 1º e 2º parten de *Non é ouro todo o que reloce; Na necesidade vese a amizade*; e *Polo san Xoán, a sardiña molla o pan*. Os cursos 3º e 4º centran a súa atención no uso de *Traballo comezado é medio rematado; Vale máis maña ca forza*; e *Non pon a galiña, senón a fariña*. E os cursos 5º e 6º escollen, por unha banda, os refráns *O que canta, as penas espanta* e *Río revolto, ganancia de pescadores*; e, por outra banda, revisan refráns galegos referidos á auga e ao comer.

As unidades da etapa de educación secundaria arrancan co relato dialogado «Os refráns do avó» (unidade 1) sobre a experiencia de ter feito un refraneiro persoal. Serve para traballar de forma explícita as características dos refráns e a súa estrutura. A unidade 2,

«Un refrán para cada mes», acolle refráns que aportan información e consellos sobre o calendario, a meteoroloxía e os cultivos. A unidade 3, «Recursos lingüísticos dos refráns», atende ao uso da rima e das distintas figuras estilísticas. A unidade 4, «O amor no refraneiro», permite reflexionar sobre o feito amoroso. A unidade 5, «Refráns da vida e da morte», presenta un repertorio moi ben traído para empregármolo cando sobrevén a adversidade. A unidade 6, «Refráns do mundo clásico», mergulla en fontes da cultura grecolatina e a unidade 7, «A Biblia, fonte de refráns», faino no Antigo e no Novo Testamento. A unidade 8, «Outros refráns con raíces», cerra o apartado desta etapa educativa con refráns procedentes da tradición galega da matanza e do traballo do mar.

Por último, o cuarto capítulo de «Suxestións e respostas» (páxs. 165–202) mantén unha estreita relación co anterior, pois propón, a modo de guía didáctica, liñas de actuación para levar á práctica ás actividades. Ao tempo que achega solucións aos exercicios de carácter pechado, debulla suxestións de resposta para os que son máis abertos na súa resolución. Neste sentido, alenta posteriores pescudas doutros refráns relacionados cos temas tratados e incentiva debates sobre a visión da realidade que transmiten, así como sobre a aceptación e vixencia do seu uso entre os distintos grupos de poboación e interese.

Sen dúbida ningunha, o coñecemento do mundo e da realidade, e máis especificamente do mundo e da realidade de Galicia, é moito máis doado a partir de agora ao contarmos con este excepcional traballo de *Coa palabra na boca. Suxestións para traballar con refráns nas aulas* co que Xaime Iglesias González e José M. Castro Méndez tan afanosa e xenerosamente nos agasallan. Alén de ser un recurso esencial para os centros de ensino e para a formación de docentes de educación infantil, primaria e secundaria, este volume é un estimulante fío condutor para a elaboración de posteriores contribucións no eido da paremioloxía práctica, a fin de consolidar o necesario acubillo nas aulas que precisa toda a nosa sabedoría herdada.

M. Carmen Losada Aldrey
Universidade de Santiago de Compostela
<https://orcid.org/0000-0001-7181-3939>